

**ABDÜLAZİZ ED-DEBBAĞ ve
BAZI TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİNE BİR BAKIŞ**

Prof.Dr. M.Nazif ŞAHİNOĞLU (*)

Abdülaziz b. Muhammed (Mes'ûd) b. Ahmed ed-Debbâğ el-Hasenî el-Bekrî (1090-1132/1679-1720), Hızırıyye tarikatı müntesiblerinden sayılan Fashî mutasavvîf.

XVII . ve XVIII. asırlarda yaşamış olmasına ve hakkında kaleme alınan el-"İbrîz" adlı eserdeki muhtevada devrinin en yetkili gavs'i ve kutublar kutbu olarak takdim edilmesine rağmen, hayatı hakkında çok az şey biliyoruz. Mevcut kaynaklarda ve araştırmalarda ya hiç geçmemekte, ya da sâdece isminin ve ona nisbet edilen mezkûr eserin zikriyle yetinilmektedir. Müridi ve "el-İbrîz" in gerçek müellifi Ahmed b. Mubârek es-Sicilmâsî el-Lematî de, onu haddinden fazla büyük gösterip eşi ve dengi bulunmayan bir tasarruf sâhibi olarak sunmasına; İslâmî konularda kabul edilmesi oldukça zor, hatta inanılması bile çok güç bazı fikirleri ve yorumları ona atfetmesine; hele Allah, Kur'an, Kâinat ve insan hakkında dile getirdiği her şeyi reddi imkânsız birer sır farzedip okuyuculara benimsetmeye çalışmasına karşılık, hayatının ana hatları husûsunda pek fazla bir şey söylemez. Meselâ, adı geçen eserde şeyhi Abdülaziz'in öldüğünü bir kaç kez tekrarlamasına rağmen, ölüm tarihinden ve henüz kırkbir yaşını tamamlamadan ölmesi nedeninden hiç bahsetmez. Bununla beraber bizzat ed-Debbâğ; bir çok şeyhin hayat hikâyesinde görüldüğü gibi, önce kendisinin Peygamberimiz Hz.Muhammed'in rüyadaki direktifleri üzerine gerçekleşen bir evliliğin meyvesi olduğuna ve büyük bir veli olacağına doğmadan çok önce haber verildiğine dikkati çeker. Sonra Hz. Hasan soyundan geldiğini, âlim ve tasavvuf sever bir âilenin ikinci çocuğu olarak 1679'da dünyaya ayak bastığını, annesinin Fâhire, anneannesinin Râziye adlarını taşıdıklarını, miladi 1699 senesinde annesini kaybettiğini, bunun üzerine babasının ikinci kez evlendiğini anlatır. Ayrıca, Sünnî olduğunu, tarikat silsilesinin Hz. Ebû Bekir'e dayandığını ve dolayısıyla Sıddikî olduğunu, hem sırlarının hem de zatlarının vârisi bulunduğunu ve kendilerinden bol miktarda feyiz alıp kerametler gördüğü on (Kemaluddin Muhammed el-Harîrî'ye göre yedi) adet şeyhinin de Sıddikiler arasında yer aldığını ilk şeyhinin ise

---

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi

bunların dışında kalan ve kendi tabirince şeyhler şeyhi olan Hızır aleyhisselâm olduğunu, annesini kaybettiği yıl, bilâhère evleneceği kadının ve ondan doğacak olan Ömer ve İdris adında iki oğlu ile kızı Fatma'nın kendisine açık bir şekilde gösterildiklerini ve her şeyin gördüğü gibi zuhur ettiğini de olağan üstü ve kerametâmiz bir üslup ile ifadeye çalışır.

Ahmed b. Mubarek'in; kendisiyle tam otuzbeş yaşındayken hicri 1125 yılı recep ayında tanıştığı, daha önce hiç karşılaşmadığı ve ona mürid olduktan sonra da kendisini altı sene denediği şeyhi ed-Debbâğ'ın mektep medrese görmediğini, hiç bir ilmi tahsil ve araştırmada bulunmadığını, Kur'an-ı Kerim'i bile ezberlemediğini, söylemesi; hele sık sık onun ümmî (okuması yazması bulunmayan) bir zat olduğunu tekrarlaması (I, 57, 197) ve bunun hemen ardından ya da ondan önce bir münasebet kurarak bütün âlemlere ve dillere; maziye, hal ve istikbale ait bilmediği ve bilemeyeceği bir şeyin bulunmadığını ilâve etmesi; gerçeği ifadeden çok; şeyhinin bir benzerinin mevcut olmadığını ve olamayacağını, tasarruf ve bilgi bakımından geçmiş peygamberlerle yarışabilecek, hatta zaman zaman onları dahî geçebilecek derecede eksiksiz bir kutup, mükemmel bir gavs ve tam anlamıyla bir insan-ı kâmil olduğunu takdim etme gayretinden kaynaklandığını ihsas ediyor. Çünkü el-İbriz'deki muhteva, menkıbevi ve ilmi ölçülere sığmaz tarafları bir yana, isnad edildiği şahsın kâfi derecede dinî bir tahsil yaptığına, özellikle hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, v.s. ilimlerde maharet kesbettiğine, üstelik mükemmel bir tasavvuf kültürüne sâhip bulunduğuna ve bu sahada pek çok zevatı, bilhassa Bâyezid-i Bistamî, Hallâc, Hakîm Tirmizî, el-Gazzâlî, Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, İbnu'l-Fârid ve benzerlerinin nubuvvet, velâyet, keşif ve ontoloji hakkındaki görüşlerini okuduğuna şahadet eder. Ancak şu hususu da belirtmek gerekir ki, ed-Debbâğ ve kendisinin de bir kutup olduğuna işaret eden müridi Ahmed b. Mubârek'e göre "ümmî"; çoğunluğun bildiği mânada yani "okuması yazması bulunmayan kimse" demek olmayıp, tam aksine hiç bir mektep ve medreseye gitmediği, ebeveyninden veya zâhir ulemasının herhangi birinden en ufak bir şey öğrenmediği halde, tıpkı Hz. Muhammed hakkında düşünüldüğü gibi (İ.A. mad. "Ümmî"), okumayı yazmayı ve onlarla ilgili her şeyi hatta zâhiri ve bâtinî ilimlerin tümünü gayb âleminden alıp öğrenen ve onları eksiksiz bir şekilde kendisinde cem eden kişi demektir.

Bu itibarla o, zahir ilmini elde etmiyen bir velî'ye büyük fethin (keşfin) vâki olmayacağını (el-İbriz, trc. I, 496-97), zâhiri ve bâtinî ilme vâkıf ve her iki ilimde kâmil olmayan mürşidlerin şeyhlik edemeyeceklerini söyler (II, 201). Fakat ona göre de kâmil

ilim, Allah'ın ihsanettiği (ledünnî) ilimdir ve duyularla elde edilen ilim, bu ilmin yanında bir hayal gibidir (I, 163). Başka bir benzetmesinde ise, batını ilim güneş, zâhiri ilim bir fener mesabesinde. Fakat biz geceleyn fenere muhtaç olduğumuz gibi, bâtinî ilim de zâhir ilme muhtaçtır. Ancak her hal ü kârda şuhud, ıyan ve keşif yolu; tevatür yolundan daha üstündür (I, 201). Akıl ve her zaman akla bağlanma, insanı Allah'tan uzaklaştırır (II, 412). Dünya, onda meydana gelen ve gelecek olan her şey, Allah katında mutlak anlamda sevimli değildir. Çünkü dünya ve onda olanlar; insanları karanlığa götürür; karınlık ise küfürdür (II, 419).

Yine ona göre, peygamberler devamlı sûrette Canab-ı Hakk'ı müşahede hâlinde buldukları ve uyku hâlinde dahi müşahedeleri kesilmediği için, onlardan asla günah sadır olmaz (I, 311, 437). Günah gözükten şeyler, gerçekte günah olmayıp gizli bir emirle, ya da sırf imtihan için yapılmış şeylerdir. Zira Allah'ın emretmediği ve istemediği bir şey yapılmaz ve yapılamaz (I, 499). Aslında onun bu görüşünü ve aşağıda zikredilenlerin bir çoğunu, varlık birliği nazariyesini sistemleştiren Muhyiddin İbnu'l-Arabî ile ona öncülük eden ve bu konuda onu izleyen pek çok sufînin sözlerinde ve eserlerinde bulmak mümkündür. Abdülazîz'in söylediğine göre, tıpkı peygamberler gibi, büyük fethe (keşfe) mazhar olan kâmil veliler de, her an Allah'ı müşahede ile meşguldürler (krş. II, 186, 304; I, 414-15; II, 441,443). Bunların kalpleri ve düşünceleri Allah'ın dışındaki her şeyden (mâsiva'dan) kopmuştur. Akıllarında ve düşüncelerinde Allah'tan başkası için herhangi bir fikir ve düşünce yaratılmaz (II, 516). Velilerin de; geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır, hepsi iyiliğe dönüşür, yaptıkları ameller ve sevaplar makbul olur. Fetih'ten sonra ise, her an Hakk'ın müşahedesinde buldukları, daima onunla meşgul oldukları ve perde arkasında kalmadıkları için, kendilerinden de günah ve isyan sadır olmaz (II, 465, 164-65). Peygamberler küçük yaştan itibaren, veliler ise fetihten sonra masumdurlar. Peygamberler gibi velilere de melek iner, emir ve nehî getirir (I, 467-68). Hiç bir mezhebe bağlı değildirler; Hakk'a daha yakın olduklarından ve dinî daha iyi bildiklerinden başkaları için hüccettirler; başkaları ise, onlar için hüccet değildir (II, 171-174). Allah'ın tasarrufunu mutlak mânada müşahede ederler ve hiç bir şeyle mukayyet olmaksızın onu görürler (II, 464), onunla konuşurlar (I,486). Bilmedikleri, görmedikleri, duymadıkları, tatmadıkları, kokusunu almadıkları ve dokunmadıkları bir şey yoktur (II,59,88,92-93, 171,422-23). Resûlullah ile de her zaman temas halindedirler (I,416,421,425,481,489,491;II,428,504). Her

vakit, aynı anda ve aynı kuvvette ruhlariyle Allah'ı; zatlariyle Resûlullah'ı müşahede ederler (II, 441-42). Ayetlerin gerçek nüzûl sebeplerini ve taşıdıkları hükümlerin umumi mi yoksa hususi mi olduklarını ve diğer özelliklerini ancak kendileri bilir ve bu nedenle de, en doğru yorumları onlar yaparlar (I, 485, 502). Allah; kâinata kâmil veliler vasıtasıyla, yani gavs ve kutuplar eliyle tasarrufta bulunur. Diğer bir ifade ile, Allah adına kâinatı bunlar idare ederler. Çünkü onlar Hakk'ın mazharlarıdır (II, 429). Cenab-ı Hak, gaybın kapısını elçisi Hz. Muhammed'e açtığı gibi, ümmetindeki gerçek velilere de açmıştır. Başka bir ifadesinde ise, Resûlullah, beş gayb dahil, bütün gaybı bildiği gibi, gerçek veliler de tüm gaybı bilirler. Zaten ona göre kâmil bir velinin bilmediği bir şey yoktur (I, 521-23; II, 475-76). Ancak onu Allah ve Resûlü ile mukayese etmemelidir (II, 428-29).

ed-Debbâğ, şeyh ve mürid münasebetlerini de mübalağalı bir şekilde ele alır ve şeyhin gerekliliği üzerinde durur. Ona göre de Allah şeyhleri toplum için bir rahmet kılmasıdır (I, 499). Mürid bilmeli ki, şeyh Allah tarafından bir hatıra ve bir hatırlatmadır, Resûlullah efendimizin bir hatırası ve varisidir. Şeyhinden daha üstün ve daha iyi bir şeyhin bulunmadığına inanmalı (II, 202-3) ve asla başka bir şeyhe meyletmemeli (II, 137). Şeyhini çok fazla sevmeli, ancak onu sırf zâtı için sevmeli ve bu sevgi, başka hiç bir maksat ve garaz taşımamalıdır. Şeyhin esrarına nail olma, müridin sevgisinin şiddetine ve devamlılığına bağlıdır. Mürid için büyük günahların en büyüğü, bir saat içinde, hatta bir an için şeyhini hatırlamamasıdır. İşte müridin dinine ve dünyasına zarar verecek müsibet budur (II, 249). Fakat kulun sevgisinden ziyade Allah'ın kulunu sevmesi önemli olduğu gibi, müridin sevgisinden çok şeyhin müridi sevmesi önemlidir ve yararlı olan da budur (II, 219). Mürid şeyhini kâmil ölçüdeki bir sevgi ile sevince, şeyh onunla beraber olur ve onun zatında karar kılar. Hülâsa, şeyhine güvenen ve ona gönül veren kimse, Resûlullah devrinde bulunmuş olsaydı ona nasıl itaat etmesi ve bağlanması gerekecek idiye öylece ona (şeyhine) itaat ve itimat etmelidir. Peygamberimize yapılan hitabın ve saygının aynını şeyhine yapmalı ve göstermelidir. Mürid şeyhinin dini prensiplere aykırı hareket ettiğini duysa ve hatta görse, üstelik şeyhin bu hali yıllarca bile devam etse, onun her zaman doğru yolda olduğuna, kendisinin yanlışlığına inanmah; ya da bunda bir hikmet aramalıdır (II, 139-40, 146 v.d.). Şeyhine karşı daima hüsn-i zanda bulunmalı ve ona asla itiraz etmemelidir (II, 210, 11, 12). Şeyhi, gecenin fecirden uzak olduğu kadar Hak'tan uzak olsa bile, akıllı mürid şeyhinden

ayrılıp başkasına gitmez, giderse ayrılık ateşine yanar, neticesi de iyi olmaz.

Veli ile şeyh-mürîd münasebetleri ve diğer konular hakkında aktarılan ve tamamen el-İbrîz'de yer alan bu ve benzeri fikirlerden çoğunun Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği ve ashâbı ile birlikte yaşadığı İslâm'dan farklı şeyler olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Hüsn-i zan veya tevil yoluyla bu gibi fikir ve görüşleri İslâm'dan saymak, ya da İslâmî göstermeye çalışmak, ilmi gerçekleri hesaba katmamak ve İslâm'ı olduğundan başka türlü anlamak olur. İnsaf ile düşünüldüğünde, bu ve benzeri iddiaların; İslâm'ı "ancak meşrû emre itaat edilir ve meşrû davranışlar izlenir", "Allah ve resûlü dışında asla körü körüne (itiraz etmeksizin) itaat yoktur" v.s. temel prensipleriyle çelişki teşkil ettiğini anlamamak ve kavramamak mümkün müdür? Herhang' bir şeyhe veya âlime Peygamberin yerine oturma ya da bir başkasını oturtma hakkını kim, nerede ve ne zaman vermiştir?

Özetlemek gerekirse, üzerinde durduğu konulardan bir kısmının izahı esnasında isabetli tesbitleri, ele aldığı âyet ve hadislerin bazıları hakkında tatmin edici yorumları, yer yer çarpıcı ve ilgi çekici fikirleri yanında ed-Debbâğ'ın da, büyük bir ben'i (ene'si) vardı. O da, kendinden önceki bir takım büyük sûfi olarak kabul edilen zatlar gibi, kâinatı tedbirde tek yeterli kişinin kendisi olduğunu; yerde, göklerde ve diğer âlemlerde bulunan zahiri ve batını hayırların, kendi zatındaki nurdan fıskırdığını ve varlık âleminin hepsinin bu nur vasıtasıyla şerlerden ve kötülüklerden temizlendiğini zannediyordu. Kâinatın yaratılışından kıyamete kadar bilemediği, göremediği, müşahede etmediği ve edemediği bir şeyin olmadığına; hal, makam ve derecesine vakıf olmadığı bir insan ve bir peygamberin bulunmadığına inanıyordu. İnanıldığı her şeye görerek inandığını, görmediği bir şeye inanmadığını ve inanmamak gerektiğini söylemekte de bir beis göremezdi. Hurûfîlerden delğilse bile, onlara kök söktürecek şekilde harflerin sayısız anlamlarından bahseder, onlar hakkında çeşitli yorumlarda bulunur ve Arap alfabesindeki her harfte 49 esrarın varlığını zikreder. Kısaca değinildiği gibi, doğru ve bazan orijinal fikirleri yanında, Asr-ı saadetteki İslâmî telâkkisiyle bağdaştırılması çok güç, hatta imkânsız olan düşüncelere ve anlayışlara da yer verir. Elbette çelişkili tarafları mevcuttur. Tekrar etmek gerekir ki, eğer Allah Kur'anında söylediği ve Rasûlünün ashâbına tebliğ ettiği her husus; hâkikatte birer sembol ve anlamsız mecazlardan ibaret değil de, gerçeğin ta kendisi ise ve bir müslümana Hz. Muhammad'ın İslâmî anlayışına, tefsir ve yorumuna tamamen ters düşen bir tefsir ve yorum yapma yetkisiverilmemişse, ed-Debbâğ ve benzerlerinin onun adına izah ve ifadeye çalıştığı bir çok şey, İslâmî bir hüviyet taşımaz.

Bibliyografya : Ahmed b. Mubârek, es-Sicilmâsi, el-İbriz I-II, Kahire 1278, 1306 h. ve özellikle tercümesi (trc. Celâl Yıldırım, el-İbriz "Şeriat-Târikat-Ma'rifet -Hakikat") I-II cild, Demir Kitabevi Temmuz 1979; Abdusselâm b. Tayyib el-Kâdirî, ed-Durru's-seni fi ba'zı men bi Fâs min ehli'n-nesebi'l-Haseni, Fas 1303 h.; Muhammed b.Tayyib el-Kâdirî, Neşru'l-mesâni li ehli'l-karni'l-hâdi aşere ve's-sâni, nşr. Ahmed Tevfik-Muhammed Hiccî, Rabat 1986, III, 245-246; Louis Rinn, Marabouts et Khouan, Alger 1884, s.43, 399-402; Brockelmann, GAL, II, 614; Suppl., II,704; Yûsuf en-Nebhâni, Câmi'u kerâmâtî'l-evlyâ', nşr. İbrâhîm Atve İvad, Kahire 1962, II, 173-194; Ziriklî, el-A lâm, IV, 28; Kemalüddin Muhammed el-Hariri, Tibyânu vesa'ili'l-haka'ik..., Süleymaniye, İbrâhîm Efendi, nr.330-32, cild 1, varak 335^b ve 66^a